

UJVÁRY ZOLTÁN
(Debrecen)

Gondolatok az identitás vizsgálatáról

Az utóbbi években az európai néprajztudományban gyakran felbukkan egy új fogalom, az **identitás**, az **identifikáció** terminológiája.

Az ezzel összefüggő kérdéskör rendkívül figyelemreméltó, bár nem új keletű. Valójában a néprajztudomány kezdetétől találkozunk ide vonatkozó utalásokkal.

A vizsgálatok azonban elsősorban azokra a jelenségekre irányultak, amelyek a népek, népcsoportok közötti eltéréseket, különbözőségeket és jellegzetességeket mutatták.

Mindezekre a kívülről való szemlélet nyomta rá a bélyegét.

Az a kérdés, hogy hogyan módosul az egyén, egy csoport a maga közösségével és kultúrájával, a belülről való látás és láttatás vizsgálatának új irányát jelöli.

Az **identitás** kérdése korunkban számtalan formában felmerül. Az egymástól különböző népek azonosságtudatának nagy vonalakban és általánosságban megvonható jellemzéséből a kategória alkalmazása rendkívül szerteágazó.

Újabban a politikai élet frazeológiai között a legkülönbözőbb összefüggésben szerepel. Leggyakrabban a nemzeti öntudat sajátos kifejezéseként alkalmazzák.

A történelmi múlttal, az ősi gyökerekkel, a társadalmi és kulturális szféra legváltozatosabb megnyilvánulásaiával kapcsolatban az identitás fogalma az egyéni és társadalmi magatartás és érzelmi viszony jellemzéséül szolgál.

A múlt század kezdetétől fokozatosan alakul ki az európai népek körében, különösképpen a Kárpát-medencében a területi hovatartozás szemlélete.

Az **ország**, a **nemzet** és a **haza** fogalma nem ugyanazokat az érzéseket és gondolatokat jelentette a XIX. században, mint jelenti azt a XX. század, különösképpen a századvég emberének.

Az **ország** több népet is magába foglaló terület lehet, amellyel a polgári nem szükségszerűen egyformán azonosulnak.

Az országgal való identitást egy több nemzetiségű államban a nem az államalkotó néphez tartozó etnikai csoportok eltérően ítélik meg.

Az eltérő viszonyulásban a politikai, társadalmi, gazdasági és a kulturális tényezőknek döntő szerepe van.

Az egy országban élő idegen etnikumok egyedeinek az országgal szemben tanúsított ellenérzései (nyelvi problémák, saját intézményi rendszer hiánya stb.) a saját nemzetiségükkel való azonosságtudatot erősítik és fokozzák az anyaország, azaz a saját népe, nemzete iránti identitás érzését.

A politika nagy hibája – ahol ez megnyilvánul –, ha a nemzetiségek az államalkotó néphez viszonyítva hátrányos helyzetben élnek, mert az országhoz való kapcsolódás számai meglazulnak és a nemzetiségi csoportok csak lakóhelynek tekintik az országot és semmiképpen sem a hazájuknak.

Ez a problémakör azonban annál bonyolultabb, mint ahogy ez kívülről, a felszínt tekintve megítélhető.

Az identitással kapcsolatos megnyilvánulások számos ellentmondást is rejtenek magukban. Az egyének kötődése az országhoz több vonatkozásban akkor is megnyilvánulhat, ha egyébként – a már említett nemzetiségi okok miatt – laza azonosságtudatuk va-

n. Ide vonatkozó példákat az ország nagyobb jelentőségű politikai, gazdasági és kulturális eseményei nyújtanak. A korábbi, ún. keleti tömb országokban turistaként járva is tapasztalni lehetett, hogy bizonyos pozitív jelenségek kapcsán az államra, az országra azok a polgárok is büszkék voltak, akikben nemzetiségi sérelmeik miatt az állammal szemben negatív töltésű érzelmek is felhalmozódtak.

Az előzőekben az ország fogalmát használtam. Egészen más összefüggésben jelentkezik a **haza**. **Az ország és a haza a nemzetiségi csoportok számára nem azonos kategóriák.** Az előbbi egy politikai keret határvonalakkal megjelölve, az utóbbi azonban tágabb keretet jelent, amely magában foglalja az etnikai-nemzetiségi csoport múltját, történelmét és az anyanemzethez való kapcsolódást.

A haza fogalmat a nemzetiségi csoportokban a saját nyelv és saját kultúra határozza meg elsősorban, és így alakul, illetve kialakulhat egy sajátos **etnikai haza-kép**. Ez a szülőföld, az ősök szülőföldjének fogalmával is jelölhető. Az utóbbi a nemzetiségi csoportokkal kapcsolatban nem mindig a jelenlegi lakóhelyet jelöli.

Azok a nemzetiségi csoportok, melyek az újkori települések, migrációs hullámok nyomán alakultak ki, az őseik szülőföldje iránti ragaszkodásukat is megőrizték, és **a haza elszármazási terület is beletartozik**. Gondoljunk például az alföldi szlovákokra, németekre, és más nemzetiségekre. A második világháború után ki- és betelepítéseket követően, amikor arra a politikai helyzet lehetőséget adott – az ősök sírjához, az egykori szülőföldre visszajártak és járnak. Az identitásnak olyan formái alakultak ki, amelyeknek hátterére, tudati és érzelmi vonatkozásaira a néprajzi megfigyelések mellett elsősorban a szociálpszichológia adhat magyarázatot.

Az etnikai identitás vizsgálatának három fő kérdésköre: a **nyelv**, a **kultúra** és a **származás**. A részletek nyomán a kategóriák sokfelé ágaznak, ugyanakkor számos ponton összekapcsolódnak. A kutatás sémái szerint ezek objektív tényezők, az identitás megnyilvánulásának valós és konkrét elemei.

A **nyelv** és a **kultúra** jelenségei megfigyelhetők s értékrendbe állíthatók, és az identitásra vonatkozó formai jellemző jegyek megállapíthatók.

A **származás**- vagy **eredettudat** vizsgálat az egyén, illetve a csoport közreműködése nélkül nem hoz valós eredményt. Ebben a kategóriában már rendkívül fontos szerep jut a szubjektív elemeknek.

Az értékelésben az etnikai identitás értelmezése is szerepet kap.

Az **etnikai identitás** fogalmát a kutatás többféleképpen értelmezi. A számunkra fontosabb szerint „az etnikai identitás alapvető funkciója az egyénnek vagy csoportnak egy történelmileg konkrét szociális térben való elhelyezése”. Ennek a megállapítását segítik elő mindazok a vizsgálatok, amelyek a különböző kategóriák kapcsolatrendszerének feltárására és összefüggéseinek felderítésére irányulnak.

Az etnikai identitáson belül néprajzilag leginkább megközelíthető a **kulturális identitás**. Egy etnikai csoport, különösképpen pedig egy nemzetiségi közösség elsősorban a hagyományaiban fejezi ki identitását.

Az egyén, az „én” azonosulása csoportjával a kulturális hagyomány elfogadásán és közvetítésén alapszik.

Amit fontos hangsúlyoznunk: nem a kultúra szintje, milyensége a fontos, értékhatározó, hanem az ahhoz való viszonyulás, az azzal való azonosulás, amely ezáltal az egyénnek a csoportjával, a közösség tagjaival való identitását nyilvánítja ki.

Megemlítem még a **poliidentitás** fogalmát, amely gyakran előfordul az európai nemzetiségi kisebbségek statusquójának, az asszimilációs és a kolonizációs folyamatoknak az elemzése során.

Mindenütt, ahol kisebbségi nemzetiségi autonómiák vagy teljes lokális önkormányzatok vannak, kialakul a **poliidentitás**. Megszűnik az egyéni és csoportfélelem. Alábbhagy az államalkotó néppel szembeni ösztönös és tudatos elkülönülésre való törekvés, amely többnyire csak bizonyos formásokban mutatkozik meg.

A kultúrában és a társadalmi életben egyre jelentősebb a közeledés, amely nyomán az addigi egyidentitású egyénben vagy csoportban **kettős vagy több azonosságtudat alakul ki**, ami azt jelenti, hogy az államalkotó nép kultúrájához, politikai és társadalmi rendszeréhez is igazodik és fokozatosan azonosul vele (ez jól megfigyelhető pl. az ausztriai magyarok és horvátok körében; további példákat bőséggel említhetünk az európai és Európa kívüli országokban más országokból betelepült egyének és csoportok kettős vagy több azonosságtudatához).

A poliidentitással összefüggésben külön kell említenünk a letelepedéssel együtt járó munkaerő-migrációt, amelynek klasszikus példáit az Amerikába való vándorlás adja, hasonlóan a két világháború közötti, majd a második világháborút követő migrációs, amelyek nyomán poliidentitás szintén kialakult.

A letelepült, kolóniákba tömörült kivándorlók első nemzedéke szorosan kötődik anyanyelvéhez. Ezt az identitást a honvágy érzése felfokozza. A második generációban ez az érzés már csökken. Fokozatosan bekövetkezik a **nyelvi váltás**, majd a hagyományos kultúrára ráépülnek az új környezet műveltségi elemei. Ún. **bikulturizmus alakul ki, amely a poliidentitás alapvető vonása**.

Ezután az integráció, a teljes asszimiláció következik. Az identitás újra egyirányúvá válik. Az elődök nyomán kapott új környezet, új otthon, új nyelv és egy új, más kultúra iránti egyéni, csoport- és nemzeti identitás alakul ki. A harmadik, különösképpen a negyedik generáció számára az egykori óhaza már csak a genealógiában kap helyet.

Az identitással összefüggő kérdések rendkívül szövevényesek. Csak nagy vonásokban lehet általánosabb érvényű megállapítást tenni. Valójában mindig külön-külön kell megvizsgálni az egyes etnikumokat, nemzetiségi csoportokat, vagy olykor a legkisebb közösségeket, a családokat.

Más problémák vetődnek fel az anyaországhoz tartozó néprajzi csoportokkal, és ismét más problémák az idegen államban nemzetiségként élő csoportokkal kapcsolatban.

A problémakört tovább tágítják a nem nemzetiségként tekintett zsidóság, illetve a sok helyen még nemzetiségnek nem tekintett cigányság identitásával kapcsolatos szempontok, amelyek még csoporton belül is különbözőek lehetnek, elsősorban a kulturális szint függvényében. Ez utóbbiak példájában az identitás egyik fontos tényezőjének számító nyelv a zsidósággal kapcsolatban a szempontok közül kiesik. Nyelvük az államalkotó nép nyelve, ez azonban a zsidók azonosságtudatában nem játszik negatív szerepet.

Ugyanez már nem mondható el a nem cigányul beszélő városi polgárosult cigányságról. A nyelv elvesztésével az össz cigánysággal való azonosságtudat meglazult és a nyelvvel együtt az egykor kultúrájának azok az elemei is eltűntek, amelyek a csoport-, illetőleg a nemzetiségtudatot megerősítették volna. De a cigányul beszélők körében is a nyelv többnyire egy csoporthoz – és nem az össz cigánysághoz – fűződő azonosságtudatot fejez ki.

Nem lett kapoccsá az egy országon belül élő cigányok számára sem, hanem a nyelvtől független foglalkozás szerinti, gyakran **lokális identitás** vált jellemzővé. A nyelv integráló – és ezzel együtt az identitásban való – funkciója az irodalmi nyelv kialakulásával lép majd működésbe.

Amennyiben tehát igaz az, hogy a nyelvnek alapvető jelentősége van az **etnikai azonosságtudat** kialakulásában és megmaradásában, éppoly helytálló az az állítás is, hogy a nyelv eltűnésével is akár évszázadokon át – ezt mutatják a talán rejtélyesnek tűnő zsidó példák – eleven lehet az etnikai identitás.

A nyelvi váltásra és az azonosságtudat megőrzésére etnikai csoportok is nyújtanak példákat. Csak megemlítem a magyarországi jászokat és kunokat. Sok vonatkozásban napjainkig beszélhetünk jász-kun identitásról, noha több évszázada teljes nyelvi és kulturális váltás történt.

Az ilyen ún. **csoportidentitást** azonban alaposan meg kell vizsgálni, mert lehetséges, hogy nem kontinuis, hanem később alakult ki a történelemtanítás, az irodalom hatására, az értelmiség kezdeményezésére stb. (Hasonló esetként a palóc példát is említhetjük.)

Ezzel a kérdéskörrel függ össze a **származás** tudata az identitással. A néprajzi vizsgálatok jól mutatják, hogy az államalkotó nemzet népcsoportjai a származástudatot illetően nem különülnek el. Ez csak akkor fordul elő, ha egy etnikai csoport a saját nemzetén belül önálló – az anyanemzettől eltérő – származástudattal, illetőleg történelmi tradícióval rendelkezik. Bár ide vonatkozóan megemlíthetjük például a székelyeket, de ebben az esetben nem egy lokális népcsoportról van szó. Önálló, az államalkotó nép történetétől eltérő származástudat az idegen országok területén élő nemzetiségi csoportok hagyományában figyelhető meg. Ez a származástudat az anyaországhoz fűzi az egyéneket és a csoportokat egyaránt. A származástudat szintjén az nem változtat, hogy az anyaország a közelben van-e, vagy egy más kontinensen, és az sem, hogy az egyedek milyen mélységben ismerik az identitásuk alapját alkotó anyaországi történelmüket. Számukra a származástudat megtartásában a narratív hagyomány, legendák, történelmi elbeszélések stb. kapnak fontos szerepet.

És ez már átvezet bennünket a folklór, illetőleg a népi kultúra különböző területeinek az identifikációban való jelentőségéhez.

A szokások különböző területei és a népköltészeti műfajok különösen alkalmasak az egyéni és csoportidentitás megtartására és elmélyítésére. Ide vonatkozóan a tárgyi kultúra is számos példát nyújt. Mindezekben a tudatos és érzelmi (ösztönös) megnyilvánulások egyaránt kifejezést nyernek. A mindenki számára látható jelekben a csoporthoz való tudatos viszonyulásban – amely valójában érzelmi kötődésen is alapul – fokozatosan megnyilvánul. Különösen megfigyelhető ez a viseletben, az öltözködés formáiban, de a tárgyi kultúrának olyan fontos területén is, mint az építkezés. Ez utóbbi egy falura, etnikai csoportra utaló jegyeit könnyen eltüntetheti a modern technika, de – mint arra sok példát láthattunk – a személyes, családi kötődés emlékei a lakáson belül egyes használati és dísz tárgyakban megőrződnek, mintegy az elődökhöz kötődés látható jeleként.

A csoportidentitásban jelentős szerepet kapnak a szokások. Különösképpen a társadalmi élet szokásai, amelyekben az egyén és a közösség egymáshoz való viszonya is kifejezésre jut. Ebben a körben kap fontosságot a vallás, amely a szokások körére és hagyományok rendjére nagy hatással volt.

A vallás önmagában is fontos tényezőként szerepel mind az egyén, mind a csoport azonosságtudatában. A vallást a nemzetiségi identitás összefüggésében is első helyen kell

említenünk. A vallásos hagyományok a nemzetiségi lét megőrzésének alappillérei. A szakrális élet ritmusában a nemzetiségi identitás periodikusan megújul és megerősödik. Ezt felfokozza és elmélyíti, ha a hagyomány ápolása anyanyelven történik. A vallással összefüggő hagyománykörben találjuk meg azokat a legfontosabb elemeket, amelyek a népi, nemzeti és nemzetiségi identitást az etnikummal kapcsolatban leginkább meghatározzák. Mindezek vizsgálata szerteágazó feladatot jelent.

Az identitás problémakörének több irányból és szempontból való megközelítésére a fentiekben csak röviden és néhány példa említésével utaltam. Az ide vonatkozó kutatásokra is érvényes, hogy a konkrét esetek szabják meg az alkalmazható szempontokat.

Az etnikai identitás vizsgálatában az etnikum értelmezését is pontosítani szükséges, különösképpen a különböző nemzetiségekkel tarkított területen, mint amilyen a Kárpát-medence térsége.

Az eddigi elemzések jól mutatják, hogy az identitásnak a nemzeti, népi, etnikai kultúrában fontos szerepe van. További kutatásokkal számos részletre és a műveltségi elemeknek az azonosságtudat kialakulásában és megtartásában való folyamatára kaphatunk választ.

Ezek a vizsgálatok a különbözőségek és az azonosságok bonyolult rendszerének a megismerését is elősegítik.